

باسمه تعالی

- دلیل دوم: ترخیص در معصیت قبیح است ۱
- جمع بندی: اقتضائی بودن منجزیت علم اجمالی نسبت به مخالفت قطعی ۲
- مقام دوم: مخالفت احتمالی با علم اجمالی ۳
- مرحله اول: اصل منجزیت علم اجمالی نسبت به مخالفت احتمالی ۳

موضوع: حجج و امارات / قطع / حجیت دلیل عقلی

خلاصه مباحث گذشته:

در جلسات قبل جهت هفتم از مباحث قطع یعنی علم اجمالی شروع شد. در مقام اول در مورد مخالفت قطعی با علم اجمالی بحث شد که منجزیت علم اجمالی مورد قبول علماء بود. در مورد اقتضائی یا علی بودن این منجزیت اختلاف شده بود، که یک دلیل بر علی بودن بررسی شد. در این جلسه دلیل دوم بررسی خواهد شد.

دلیل دوم: ترخیص در معصیت قبیح است

میرزای نائینی (به نقل شهید صدر) فرموده است منجزیت علم اجمالی به نحو علی بوده و ترخیص در دو طرف معاً محال است. توضیح اینکه مخالفت قطعی، معصیت خداوند است؛ و ترخیص در مخالفت قطعی ترخیص در معصیت است. همانطور که معصیت عقلاً قبیح است، ترخیص در معصیت نیز عقلاً قبیح است. از آنجایی که صدور قبیح از خداوند متعال محال است، پس صدور ترخیص از خداوند متعال نیز محال خواهد بود. بنابراین ترخیص در علم اجمالی ممکن نیست، لذا منجزیت علم اجمالی به لحاظ مخالفت قطعی به نحو علی است!

به نظر می رسد این استدلال صحیح نیست. توضیح اینکه در کلمات مرحوم میرزا و در مدرسه میرزا، تفکیک روشنی بین «مخالفت تکلیف فعلی» و «مخالفت تکلیف فعلی منجز» وجود ندارد. تکلیف فعلی موقوف بر فعلیت موضوع در خارج است، که تقسیم به «منجز» و «غیر منجز» می شود. «تکلیف فعلی منجز» تکلیفی است که در مخالفت آن استحقاق عقاب وجود دارد؛ و «تکلیف فعلی غیر منجز» تکلیفی است که در مخالفت آن استحقاق عقاب نباشد. به عنوان مثال اگر زید شک در نجاست یک اناء داشته باشد، تکلیف فعلی حرمت شرب متوجه اوست؛ در این صورت اگر استصحاب نجاست در حق وی جاری باشد، حرمت فعلی «منجز» می شود؛ و اگر برائت جاری باشد، حرمت فعلی «غیر منجز» خواهد شد.

۱. بحوث فی علم الاصول، ج ۴، ص ۱۵۲: «ذهب مدرسة المحقق النائینی (قده) إلى علیة العلم الإجمالی لحرمة المخالفة القطعیة و امتناع جعل الترخیص الشرعی الظاهری فی تمام أطرافه لأن فی المخالفة القطعیة عصیاناً قطعياً للمولی و هو قبیح فیکون الترخیص فیہ قبیحاً ممتنعاً علی الشارع».

با توجه به توضیح فوق، «مخالفت با تکلیف فعلی» اعم از «معصیت تکلیف فعلی» خواهد بود. توضیح اینکه مخالفت یک تکلیف در جایی محقق می‌شود که اگر وجوبی هست، ترک شود؛ و اگر حرامی هست، انجام شود؛ هرگاه با تکلیف فعلی مخالفت شود «مخالفت» محقق شده است، اما ممکن است معصیت نباشد؛ زیرا «معصیت» در جایی است که با تکلیف فعلی منجز مخالفت شود. «معصیت» عقلاً قبیح است، اما «مخالفت» در جایی که منجر به معصیت نشود عقلاً قبیح نیست. به عنوان مثال اگر در مثال فوق قاعده طهارت جاری باشد، شرب مایع عقلاً قبیح نیست.

با توجه به این نکته که تفکیک روشنی در مدرسه میرزا بین مخالفت تکلیف و معصیت تکلیف وجود ندارد، استدلال ایشان صحیح نیست؛ زیرا اگر منجزیت علم اجمالی به نحو اقتضائی باشد، ترخیص شارع در اطراف علم اجمالی ترخیص در «مخالفت» است نه ترخیص در «معصیت» لذا قبیح نیست. به عبارت دیگر بنابر اقتضاء، منجزیت علم اجمالی معلق بر عدم ترخیص شارع است، که اگر شارع ترخیص دهد هیچ معصیتی محقق نمی‌شود (هرچند مخالفت تکلیف فعلی رخ داده است). بنابراین استدلال ایشان بر علی بودن منجزیت علم اجمالی، با این پیش فرض است که منجزیت علم اجمالی علی باشد (تا ترخیص در آن، ترخیص در معصیت شود)؛ در نتیجه این استدلال صحیح نیست.

جمع‌بندی: اقتضائی بودن منجزیت علم اجمالی نسبت به مخالفت قطعی

با توجه به مطالب قبل، معلوم شد که دلیل محقق عراقی صحیح است (یعنی تفاوتی بین علم تفصیلی و اجمالی در مخالفت قطعی وجود ندارد)، لذا تفصیل بین منجزیت علم اجمالی و تفصیلی صحیح نیست (لذا این اشکال بر نظر مرحوم آخوند وارد است که چگونه ممکن است نسبت به مخالفت قطعی، منجزیت علم تفصیلی به نحو علی؛ و منجزیت علم اجمالی به نحو اقتضائی باشد؟).

البته اقتضائی بودن منجزیت علم اجمالی نیز با برهان ثابت نمی‌شود، بلکه این مطلب امری وجدانی است؛ یعنی بالوجدان یکی از شؤون مولی این است که می‌تواند ترخیص دهد در مخالفت تکلیف فعلی خودش دهد. این ترخیص به سبب مصلحتی است که وجود دارد. با ورود این ترخیص، تکلیف فعلی دیگر منجز نخواهد بود. بنابراین هرچند ترخیص مولی در معصیت امری قبیح است، اما اگر این ترخیص موجب انتفاء معصیت شود، اشکالی ندارد.

به هر حال علم اجمالی نسبت به مخالفت قطعی نیز «منجز» است، و این منجزیت به نحو اقتضاء است یعنی عقلاً ممکن است شارع در اطراف علم اجمالی ترخیص دهد. البته در بحث اصول عملیه باید بررسی شود که به چه دلیلی برائت در اطراف علم اجمالی جاری نیست (یعنی در نظر مشهور جریان برائت در اطراف علم اجمالی، محذور عقلی و ثبوتی دارد؛ اما در نظر مختار که چنین محذوری نیست، چرا جاری نشود).

مقام دوم: مخالفت احتمالی با علم اجمالی

فرض شود زید علم اجمالی به نجاست یکی از دو اناء دارد که در واقع اناء یسار نجس است. در صورتی که زید اناء یسار را شرب نماید، مخالفت احتمالی انجام داده است؛ زیرا هرچند با واقع مخالفت کرده، اما در افق نفس خودش احتمال مخالفت دارد نه قطع به مخالفت. اکنون سوال این است که آیا قطع اجمالی نسبت به «مخالفت احتمالی» نیز منجز است؟ آیا عبد در چنین مخالفتی نیز مستحق عقوبت است؟ این بحث دارای اهمیت بیشتری نسبت به بحث قبل است. در این بحث نیز در دو مرحله بحث خواهد شد: ابتدا در اصل منجزیت علم اجمالی نسبت به مخالفت احتمالی؛ و سپس در علی یا اقتضائی بودن منجزیت آن؛

مرحله اول: اصل منجزیت علم اجمالی نسبت به مخالفت احتمالی

در مورد منجزیت علم اجمالی نسبت به مخالفت احتمالی، سه مسلک وجود دارد:

الف. منجزیت: مسلک اول این است که علم اجمالی نسبت به مخالفت احتمالی نیز «منجز» است. یعنی شخص مخالفت کننده در این صورت نیز عقلاً مستحق عقوبت است. مرحوم آخوند و محقق عراقی این نظر را داشته، و به مرحوم میرزا در کتاب «فوائد الاصول» نیز نسبت داده شده است. به نظر می‌رسد در بحث منجزیت علم اجمالی، نظر صحیح، همین نظر است.

ب. عدم منجزیت: مسلک دوم این است که علم اجمالی نسبت به مخالفت احتمالی «غیر منجز» است؛ در این صورت هرچند علم اجمالی مباشرةً منجز تکلیف نیست، اما موجب تعارض اصول مومنه در اطراف علم اجمالی خواهد شد. بعد از تساقت اصول، تکلیف فعلی «منجز» خواهد شد (یعنی علم اجمالی با واسطه موجب تنجز تکلیف می‌شود). این نظر در مدرسه میرزا مورد قبول است (یعنی مرحوم میرزا در کتاب «اجود التقریرات» و شاگردان میرزا این نظر را دارند).

ج. تفصیل بین شبهات حکمیه و موضوعیه: مسلک سوم از شهید صدر است که ایشان قائل به تفصیل بین شبهات حکمیه و موضوعیه شده است. در نظر ایشان علم اجمالی نسبت به مخالفت احتمالی، در شبهات حکمیه (مانند علم اجمالی به وجوب ظهر یا جمعه) منجز نیست؛ اما در شبهات موضوعیه (مانند علم اجمالی به نجاست یکی از دو اناء) منجز است.

گفته شده منشأ اختلاف در این سه مسلک، اختلاف در حقیقت علم اجمالی است (یعنی در بیان تفاوت علم اجمالی با علم تفصیلی است). در حقیقت علم اجمالی، سه نظریه مطرح است: نظریه مرحوم آخوند؛ نظریه مرحوم میرزای نائینی؛ و نظریه مرحوم محقق عراقی.